

HERMANN PÁLSSON

ORÐ VÉSTEINS

ÞÓTT Vésteinn Vésteinsson gegni býsna merkilegu hlutverki í Gísla sögu, þá eru honum lögð orð í munn á einungis tveim stöðum í allri sögunni. Í fyrra skiptið hagar svo til, að Gísli hefur sent húskarla sína tvo norður til Öndarfjarðar þeirra erinda að vara Véstein við og telja hann frá að koma í heimsókn að sinni, og þó eru þeir Gísli og Vésteinn virktarvinir og mágar. En Vésteinn hefur átt vingott við Ásgerði, bróðurkonu Gísla, og hefur komizt upp um kunnleika þeirra, svo að Vésteinn á fjandskap að mæta af afbrýði bónda hennar Þorkels, sem er bróðir Gísla og býr samtýnis honum í tvíbýli við Þorgrím, mág þeirra. Þorkell, Þorgrímur og seiðmaðurinn Þorgrímur nef eru þess albúnir að veita Vésteini ómilda móttöku: þeir hafa gert vandað spjót, mikið morðvopn, úr brotum óheillasverðsins Grásíðu. En sendimenn Gísla fara á mis við Véstein og ná honum ekki fyrr en hann er kominn suður um vatnaskil Gemlufallsheiðar. Þeir segja honum erindi sín og bera fram jartegn máli sínu til sönnunar. Svör Vésteins eru ekki samhljóða í tveimur varðveittum gerðum sögunnar, og er nokkur fróðleikur að bera þær saman:

M

‘Satt eitt segið þið,’ segir hann, ‘og myndi ég aftur hafa horfið, ef þið hefðuð hitt mig fyrr. En nú falla öll vötn til Dýrafjarðar, og mun ég þangað ríða, enda er ég þess fús. Austmenn skulu hverfa aftur. En þið stúgið á skip,’ segir Vésteinn, ‘og segið Gísla og systur minni þangaðkomu mína.’

S

‘Satt eitt segið þið,’ kvað hann, ‘og mundi ég aftur hafa horfið, ef þið hefðuð mig fyrr fundið. En nú falla vötn öll til Dýrafjarðar, og mun ég nú þangað ríða því að ég er fús að hitta mág minn og systur — hefur mjög langt orðið funda í milli. En Austmenn skulu aftur hverfa. Þið skuluð hafa leið hina skemmstu, er þið eruð í göngu, og segið Gísla og systur minni þangaðkomu mína. Ætla ég þar að koma að heilum mér.’

Eins og lesendum sögunnar hefur lengi verið ljóst, þá er náttúru-lýsingin táknræn öðrum þræði.¹ Að sjálfsögðu hefur hún einnig bók-staflega merkingu: ár og lækir hljóta að falla með óstöðvandi afli af hárrí brún Gemlufallsheiðar. En hér er um að ræða lýsingu, sem unnt er að þýða með skýranlegum hulningum, eins og komizt er að orði í öðru fornu riti. Höfundur Gísla sögu beitir hér mynd úr náttúrunni í því skyni að bregða áhrifamiklu ljósi yfir mannleg örlög og vandamál. Haf og sjór eru stundum notuð sem tákn dauðans, og á sömu lund eru rennandi vötn látin merkja æviferil manna. Orð Vésteins boða feigð hans: með því að láta undan fýsi sinni er hann að ljúka æviskeiði sínu. Fyrir allmörgum árum kom fram sú skoðun, að ákvörðun Vésteins að hverfa ekki aftur ætti rætur sínar að rekja til fornrar hjátrúar, en sú kenning fær naumast staðizt, þegar titið er á hugmyndir Gísla sögu í heild.² Hitt virðist sennilegra, að hér sé um að ræða eitt dæmi þess, að

¹ Sjá t. a. m. Peter Hallberg, *Den isländska sagan*, 1969 (önnur útgáfa), 85.–86. bls.: 'Denna bild av strömmande vattendrag är en storartad symbol för ödets oåterkallelighet, kanske den mest magnifika i hela sagalitteraturen.' Miklu eldri eru ummæli Finns Jónssonar í *Altnordische Sagabibliothek* (10), 26. bls.: 'Die Worte haben auch eine symbolische bedeutung; wie die bäche alle nach dem Dýrafjörðr strömen, so zieht es auch den Vésteinn dorthin.'

² Hér má tilfæra kafla eftir Per Tylden í *Maal og minne* 1938, 182.–3. bls.: 'Eg las nyleg Gísla saga með ei klasse på norrønlina. Ein av elevane, Emil Vindsetmo frå Otterøy i Namdalen, fortalde då noko som synest kasta nytt ljós over replikken åt Vestein: — Vindsetmo var ein gong på saueleit saman med ein gamal mann frå heimbygdí si, og dei var komne so langt på heii at det bar nedover mot grannebygdí. Då vilde V. snu, men gamlingen sa um lag dette: «Det hallar nedover no, og då er det ikkje rådleg å snu. Men dersom me held fram her, har me gode voner um å finna smalen.» — Denne mannen er full av «gamalt». Men han er fælt mistruen og vil ikkje gjerne ut med det han veit — og slett ikkje til samlarar. V., som kjenner honom svært godt, skreiv likevel og spurde um han hugsa denne hendingi og kva han hadde sagt. Mannen svara at det gjorde han ikkje. Men trui som låg bak, visste han godt um, endå ho var lite kjend i bygdí i hans ungdom òg. Det var far hans som hadde átvara han mot å snu når han var komen so langt at vatnet rann andre vegen. Då skulde han halda fram i den leidi, for elles vilde det gå han ille på ferdi. Faren visste dømme på at slikt hadde hendt. I skog eller fjell passa han (faren) difor alltid på å fylgja vassleidi dersom han kom upp på ei høgd. — Ser ein ordi «nú falla vötn öll til Dýrafjarðar» mot denne bakgrunnen, får dei ikkje berre «symbolische bedeutung», men strekar klårt under at lagnaden (og Torgrim nevs *seiðr*) er sterkare enn menneski. Det er ikkje det at Vestein ikkje vil snu, for di han på ein mystisk måte vert dregen mot Dýrafjord. Bodberarane når honom ikkje att fyrr han er komen so langt at han ikkje kann snu.'

vilji manns lýtur í lægra haldi fyrir ástríðum hans. Minnir þetta atvik á alkunna hugmynd í miðaldaritum, sem runnin er frá grískum spekingum og er einnig mikilvægt atriði í kenningum Ágústínusar kirkjuföður, að ást og tilfýsi manna orkar á þá eins og aðdráttarafi jarðar, sem allir verða að lúta og enginn ræður við: menn geta dregizt ósjálfrátt að þeim hlutum, sem þeir unna og girnast. Nú er það eftirtektarvert, að í lengri gerð sögunnar (S) nefnir Vésteinn þau systur sína og mág, svo að lesanda hættir við að gleyma þriðju persónunni í Haukadal, sem Vésteinn á vingott við: Ásgerði, konu Þorkels. En hér eins og raunar víðar er list styttri gerðar (M) öðruvísi farið: Vésteinn lýsir yfir löngun sinni án þess að nefna neina sérstaka persónu, og er því ekki að ófyrirsynju, að menn vilji þá telja Ásgerði með.

Skilningur minn á orðum Vésteins fær stuðning af tveim vísuorðum í Málsháttakvæði:

Allar girnast ár í sjá.
Ekki er manni verra en þrá.

En náttúrumyndin og sú hugsun, sem virðist liggja að baki henni, á sér aðrar hliðstæður í fornum ritum. 'Ós er flestra ferða för,' segir í Rúnakvæði. Í Stjórn segir svo: 'Öll eigum vér einn veg fyrir hendi, að vér skulum deyja, og dregur þá jörðin sitt til sín, svo að hvers manns líkami skriðnar til sinnar náttúru í jörðina sem vötn þau er eigi kunnu aftur að hverfa.'³ Einnig má benda á eftirfarandi grein í þýðingum helgum: 'Hvað merkir á nema fljótandi rás mannkyns þess er svo rennur frá uppruna sínum til dauða svo sem á til sævar?'⁴

Eins og í sögunni, er hér dregið dæmi af fallanda vatni; munurinn er einkum fólgin í því, að helgiritin víkja að almennri og algerrri staðreynd um takmarkað æviskeið manna, en höfundur Gísla sögu beitir myndinni hins vegar í því skyni að skýra harmsöguleg örlög einstaklings. Þeir Vésteinn og Austmennirnir, félagar hans, eru komnir að vatnaskilum. Feigur tekur hann sömu stefnu og fallvötnin að ósum í Dýrafjörð, og verða þá leiðir hans og kumpána hans að skiljast, enda er þeim auðið að hverfa aftur. Vésteinn á sér ekki afturhvarf.

Í síðara skiptið, þegar hermd eru orð Vésteins, hefur hann fengið

³ *Stjórn* (útgáfa Ungers), 523. bls. Tilvitnunin er úr Samúelsbók síðari, 14.14.

⁴ *Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra*, útg. Þorvaldur Bjarnarson, 1878, 19. bls.

spjótslag í brjóstið, og eru þau dánarorð hans. Styttri gerðin eignar honum ein tvö atkvæði á banabeði: 'Hneit þar.' En í lengri gerðinni eru þau fjögur: 'Við hneit þarna.' Yfirleitt munu lesendur sögunnar telja fyrri ummælin öllu feegurri en hin síðari, þótt af því verði engan veginn dregin sú ályktun, að sá texti sé upphaflegur. Um þetta farast Birni K. Þórólfssyni orð á þessa lund, er hann fjallar um stíl lengri gerðar: 'Orðavali er oft breytt til hins lakara, svo sem þegar andlátsorð Vésteins eru aflöguð.' En málið er þó engan veginn svo einfalt. Í fyrsta lagi er vafasamt að telja styttri gerðina upphaflegri en hina lengri, þar sem þeim ber á milli og handritsbrotið 445 er ekki til samanburðar.⁵ Og í öðru lagi eru mér ekki kunn nein dæmi þess í fornu íslenzku máli, að sögnin 'að hníta' sé notuð annars staðar án þess að smáorðið 'við' fylgi með, að undanskildu kvæði eftir Halldór ókristna, þar sem kemur fyrir orðasambandið 'að hníta saman'. Nú er það eftirtektarvert, að orðasambandið 'að hníta við' er á nokkrum stöðum notað um hjartasár manna, og á slíkt vel við söguna af Vésteini. Hér má draga nokkur dæmi saman:

Hneit mér við hjarta

hjör Angantýs. (*Hervarar saga*)

Hjör hneit við hjarta. (*Örvar-Odds saga*)

Egg hneit við fjör. (Þorkell hamarsskáld)

Slíðra þorn hneit við hjarta. (Kormákur)

Engis sax hneit við fóta stalli. (Kormákur)

Auk þessara dæma, sem tekin eru úr bundnu máli, er rétt að drepa á lýsingar í fornsögum af konum, sem þreifa á mönnum fyrir bardaga í því skyni að verða fróðari um sáraför þeirra í væntanlegri viðureign, en í slíkum samböndum má heita, að orðtakið *að hníta við* sé fast og hefðbundið. 'En er hún þreifaði um síðuna, þá mælti hún: þar hneit viðna.' (*Skáldasaga*, Hb. 450. bls., sbr. *Fornmanna sögur* III, 73.) 'Fóstra Helgu var því vön að þreifa um menn áður til vígs færi. Hún gerir svo við Ögmund áður hann fór heiman. Hún kvað hvergi stórum mundi við hníta.' (*Kormáks saga*, Íslenzk fornrit VIII, 204.) 'Hvergi þykir mér við hníta.' (*Heiðarvíga saga*, Íslenzk fornrit III, 281.)

Orðasambandið *að hníta við* virðist hafa verið svo algengt í fornum

⁵ Um handrit *Gísla sögu*, sjá grein Jónasar Kristjánssonar og Guðna Kolbeinsonar, 'Gerðir Gíslasögu', á öðrum stað í riti þessu.

kveðskap um vopnalög, að vafasamt er að telja einföldu sögnina *að hníta* í hinztu setningu Vésteins upphaflega, jafnvel þótt málsmekkur okkar taki styttri gerðina fram yfir hina. Í fyrri ræðu sinni beitir Vésteinn lærdómi, er hann víkur að feigð sinni, en í síðustu orðum kennum við glögglega keim hetjusagna.